

Die hervorming van apartheid in die 1980's: Die politieke benadering van PW Botha en die kerklike inset van JA Heyns

The reform of apartheid in the 1980's: The political approach of PW Botha and the ecclesiastical contribution by JA Heyns

PJ STRAUSS

Navorsingsgenoot

Departement Historiese en Konstruktiewe Teologie

Universiteit van die Vrystaat

Bloemfontein

Suid-Afrika

E-pos: straussp@ufs.ac.za

Piet Strauss

PIETER JOHANNES STRAUSS word in 1988 'n dosent in Ekklesiologie of Kerkgeskiedenis en Kerkreg aan sy alma mater, die Universiteit van die Vrystaat. Hy tree op 30 Junie 2015 af. Benevens ongeveer 150 artikels in geakkrediteerde akademiese tydskrifte, skryf Strauss ook akademiese boeke. Hy spits hom toe op die gereformeerde kerkreg en kontemporêre Suid-Afrikaanse kerkgeskiedenis. Dit blyk uit sy tydskrifartikels en boeke. Onder laasgenoemde is daar *Kerk en Orde vandag* (2010) waarin hy die bekende *Solas* van die Reformasie van die sestiende eeu deurwerk na vandag. *Kerkwees in die branding – die Ned Geref Kerk in algemene sinodale verband 1994–2011* (2013) verteenwoordig 'n kontemporêre werk vanuit 'n reformatoriese benadering.

Strauss was vir twee termyne, van 1999–2003 en 2005–2008, voorsitter of moderator van die Vrystaatse Sinode van die Ned. Geref. Kerk. Hy beklee dieselfde posisie by die Algemene Sinode van 2007–2011. Hy is ook aktief op kultuurterrein. Van 2001 tot 2013 was hy die hoofleier van die Afrikaanse jeugbeweging, die Voortrekkers en sedert 1910 is hy die voorsitter van die Kommissie van die Nasionale Vrouemonument.

PIETER JOHANNES STRAUSS was appointed as lecturer in Church History and Church Polity or Ecclesiology at his alma mater, the University of the Free State, in 1988. He retired the 30th of June 2015. Apart from some 150 articles in accredited academic journals, Strauss also authored a number of books. He focuses mainly on topics in the fields of Church Polity and modern or contemporary Church History, as can be seen in recently published works. In *Church and order today* (2010) he argues that the 3 Solas of the Reformation of the sixteenth century should also be implemented today. In *Being church in troubled times – the Dutch Reformed Church in the bond of its general synod (1994–2011)* he uses a reformatory approach in contemporary church history.

Strauss was the chairman or moderator of the Free State Synod of the Dutch Reformed Church in 1999–2003 and 2005–2008. He served in the same capacity at the General Synod of this church in 2007–2011. In addition, he acted as the leader of the Afrikaans youth movement, the *Voortrekkers*, in 2001–2013, and became the chairman of the Commission of the Women's Memorial in 2010.

Datums:

Ontvang: 2022-06-22

Goedgekeur: 2023-04-03

Gepubliseer: Junie 2023

ABSTRACT

The reform of apartheid in the 1980's: The political approach of PW Botha and the ecclesiastical contribution by JA Heyns

This article takes a closer look at ways in which the apartheid policy of the National Party in South Africa was increasingly being questioned by prominent political as well as clerical leaders in the 1980's. In particular, the views of two well-known leaders, namely those of Mr. PW Botha, prime minister and later president of the Republic of South Africa and prof. Johan (JA) Heyns, moderator of the Dutch Reformed Church, are considered. Both men opted for reform as a method with which to bring about change in apartheid South Africa: For Botha political reform was on the cards, while Heyns tried to contribute in a theological and ecclesiastical way. This article investigates and compares the opinions and proposals of both men, be it from an ethical political and an ecclesiastical angle respectively. The effect of such initiatives within the South African community is also attended to.

It is argued that in Botha's support for political reform as opposed to a revolutionary stance, he was theologically supported by Heyns. In the acceptance of the document Church and Society 1986 by the General Synod of the Dutch Reformed Church, a document in which Heyns had played a decisive role with his critique against apartheid, the latter propagated the reform of this policy from an ecclesiastical angle – he did so both locally in South Africa and abroad for the benefit of an international audience. As a result, critics started to refer to him as “the priest of the court of the president of South Africa”.

One may well ask: To what end must the views of both a political and a clerical leader be comparatively analysed? The answer would be that it is hoped that the points of departure of a relevant “ethics of reform” may gradually emerge from such a scrutiny. As illustrated in the initiatives of both Botha and Heyns, it is shown that a politician and theologian have something to tell each other when it comes to the reform of apartheid.

*Pieter Willem Botha (often referred to simply as “PW”) was the prime minister of South Africa from 1978 to 1984, before becoming president from 1984 to 1989. Already in his speech of acceptance on 28 September 1978, he succinctly articulated his intention to reform apartheid. Ten years after this introductory speech the well-known journalist and author, JJJ Scholtz, deemed it fit to collect some political remarks in Botha's speeches in a book titled *Vegter en hervormer* (“fighter and reformer”). Similarly, in outlining the main issues of Botha's time as the leader of the government, the historian Pieter Kapp emphasised Botha's most important reforms. He regarded his attempts at reform as the flag which defined Botha's leadership. In Botha's view transforming apartheid South Africa was integral to his Christian beliefs. Such transformation entailed improving the country's structures of state, as well as the relationships between groups in the population in general. By the mid 1980's he was convinced that the holistic aim of apartheid to restructure state and country in such a way as to ensure separate but equal rights for the entire population, had failed. He therefore got rid of laws that prohibited racially mixed marriages, or controlled the influx of blacks in so-called white urban areas, the latter making it impossible for blacks to obtain membership of trade unions and ownership of property. Instead, Botha initiated a Three Room Government (legislative) for respectively the whites, coloureds and Asians without, in practice, sharing political power with them. Botha was willing to open up South Africa to all without letting political power slip from white hands. It would appear that apartheid as a method to achieve justice and equality had failed in the eyes of the majority. It was, in fact, a method which the National Party as the government had failed to implement successfully. As a result the positive spirit in the Party as a governing party started to decline.*

According to Botha's view a government should aim at justice and human dignity for all, listen to the political aspirations of all members of the population and create and support the spiritual, physical and human development of everybody. In his opinion, as he thought to have learned from his mentor, the late former Prime Minister DF Malan (1948-1954), reform was a method to achieve or implement principles such as justice, human dignity and the total development of the entire population. Hence the method of reform, like the failed political method of apartheid, should never become an unchangeable principle which – in the end – could derail a country.

Unlike some critics of apartheid, Botha did not use his reform to abolish every aspect of apartheid in South Africa. He continued to aim at consultations with all, and human dignity and justice for everybody, but was not prepared to accept that whites should share their political power with other populations or racial groups.

Botha saw reform as a method to achieve goals like justice and dignity and not to destabilise the country. And as far as he was concerned, white power was a condition for stability: a stability that was necessary for a successful implementation of reform. In his opinion the ideal of justice and dignity for everybody would be in jeopardy in a destabilised South Africa. It should be clear that Botha did not want to destroy the community, but to lead it to higher levels. He openly resisted signs of a revolutionary approach in political methods that could destabilise the country, but also resisted a negative approach to any change. In his view reform was synonymous with effective change.

Johan (JA) Heyns was professor of Theology at the University of Pretoria in the time of Botha's rule. As a leader in the Dutch Reformed Church, he was an advocate of reform. He chose reform in South Africa because he was a spiritual heir of the Reformation of the 1500's with reform as, in principle, the method used for change in life as a whole. He saw in a revolutionary approach the same danger of destabilisation as his prime minister and strongly advocated the Bible as the foundation or first norm for acceptable change. To Heyns and Botha, both Reformed Christians, reform was a continuing, evolutionary change. A preferred change for improving the circumstances of black, white and coloured in South Africa.

Heyns chose to remain a prophet of God or being bound by the Bible as the norm for his contribution and as a spokesman of the church as a spiritual body of the Reformation. Being a reformer who criticises apartheid, not from a political stance, but from the viewpoint of the Christian faith, Heyns's viewpoint was eagerly picked up by the media and had to be taken note of. PW Botha, in fact, had noticed the viewpoints propagated by Heyns before the latter became the moderator of his church in 1986. Already in 1985 Botha asked Heyns to form a small informal advisory committee of theologians to advise the president himself. Heyns reached out to well-known reformers like himself: Tjaart van der Walt from Potchefstroom and Willie Jonker from Stellenbosch. Botha thus contacted Heyns personally for his help rather than the Dutch Reformed Church officially. At that stage Botha was a member of a Dutch Reformed congregation.

Round about 1985–1988 Botha's initiatives for reform seemed to peter out and led to a perception that a new initiative, not that by PW Botha, was needed in South Africa. Botha's so-called Rubicon speech in August 1985 in which he did not announce an expected radical reform, in the view of many commentators, underlined this. From an ecclesiastical angle Heyns broadly supported these critics.

To summarise, this article investigates and compares attempts to reform apartheid South Africa as propagated by PW Botha in his political and JA Heyns in his ecclesiastical approach respectively. The focus is on reform as their method for change from their accepted angles. Such an analysis remains relevant in an historical look at and study of these issues.

KEYWORDS: fighter and reformer; failure of separate but equal policy; lack of enthusiasm within the National Party; politics and justice, human dignity and development; stabilisation effect of white power

TREFWOORDE: vegter en hervormer; mislukking van afsonderlike maar gelyke beleid; gebrekkige entoesiasme in die Nasionale Party; geregtigheid as politieke doelwit; menswaardigheid en ontwikkeling; stabiliserende effek van blanke mag

OPSOMMING

Reeds in sy nooiens toespraak op die trappies van die Parlement op 18 September 1978, het PW Botha, pas verkose eerste minister (1978–1984) en latere president (1984–1989) van Suid-Afrika, te kenne gegee dat hy apartheid Suid-Afrika wou hervorm. Vir Botha was dit deel van sy Christelike lewensbeskouing om die staatstrukture, verhoudinge tussen groepe en apartheid in Suid-Afrika te hervorm. Teen die middel van die 1980's was hy oortuig daarvan dat die oorhoofse doel van apartheid, naamlik afsonderlik maar gelyk, misluk het. Hy het sommige apartheidswette geskrap soos wette wat rasgemengde huwelike verbied, swart instroming na die sogenaamde wit gebiede beheer en vakbondlidmaatskap vir swart, gekleurde en Asiërs uitkakel. Botha het ook 'n driekamerparlement geïnisieer vir Blankes, Kleurlinge en Asiërs sonder om die mag uit die hande van die Blankes te laat gaan. Blanke heheer was vir hom die waarborg vir 'n stabiele Suid-Afrika wat ruimte skep vir die omvattende hervorming van apartheid.

Johan Heyns was professor in Teologie (Dogmatiek en Etiek) aan die Universiteit van Pretoria en vanaf 1986 tot 1990 moderator van die NG Kerk. Hy wou apartheid vanuit die hoek van die kerk hervorm sonder om die kerklike karakter van sy optrede prys te gee. Vir hom was hervorming 'n metode van ewolusionêre verandering wat uit die Kerkhervorming van die 16e eeu gekom het en in alle fasette van die samelewing tot 'n beter gemeenskap lei. Daarom moes die norme van liefde, geregtigheid en menswaardigheid in 'n gemeenskap van mense wat na die beeld van God geskep is in samelewingstrukture gestalte kry. Met hierdie benadering het Heyns 'n groot aandeel in die opstel van dokumente van die Algemene Sinode van die NG Kerk van 1986 en 1990 gehad, naamlik *Kerk en Samelewing-1986 en 1990* (KS 1986 en KS 1990) met hulle kritiek op apartheid. Heyns het Botha se breë idee van politieke hervorming vanuit sy teologiese hoek gesteun. Botha se besluit om by genoemde uitgangspunte te bly laat sy inisiatiewe teen 1989 egter vasloop. Uit sy kerklike hoek wou Heyns egter nie stagneer rondom die aftakeling van apartheid nie. Hy sterf aan die hand van 'n sluipmoordenaar in 1994.

Inleiding

Pieter Willem (PW) Botha (1916–2006) het die kiesafdeling George vir 'n periode van 36 jaar in die Suid-Afrikaanse Parlement verteenwoordig – op daardie stadium 'n rekord. Gedurende sy loopbaan was hy Minister van Verdediging van 1964 tot 1978 en die dominante dryfveer agter die ontwikkeling van 'n sterk weermag en wapenbedryf in die land.¹ In 1978 volg hy BJ Vorster as Eerste Minister op. Ses jaar later word hy die uitvoerende Staatspresident van die Republiek van Suid-Afrika – van 1984 tot sy uittrede in 1989 (Kapp, 2008:131).

¹ Van Rooyen toon dat Suid-Afrika teen 1976 vliegtuie, skepe, elektroniese en militêre toerusting vervaardig het en selfversorgend hierin was (Van Rooyen, 1976:108,110).

Ten opsigte van die Suid-Afrikaanse praktyk van apartheid kies PW Botha die term “hervorming” vir die veranderinge wat hy wou deurvoer. Scholtz beskou die term as so tipierend van Botha se aanpak as leier van die regering én die regerende Nasionale Party dat hy grepe uit sy toesprake in 1988 saamvoeg in ’n boek met die titel *Vegter en hervormer* (Scholtz, 1988). As Kapp in 2008 ’n kort lewenskets van hom gee, begin hy Botha se bydrae as regeringsleier met: “Van Botha se belangrikste hervormings en veranderinge was...” (Kapp 2008:131). Hy sluit dus aan by die tendens om Botha se bydrae by uitstek aan hervorming te koppel. Scholtz motiveer die titel van sy boek en die tipering van Botha se bydrae as regeringsleier met behulp van vier aanhalings op ’n bladsy voor sy inhoudsopgawe. Drie hiervan handel oor sleutelopmerkings van die president oor politieke hervorming (Scholtz, 1988:iii):

“Ek glo in hervorming” (gesê op 7/8/1972).

“Die hervormer is nooit baie gewild tot na sy dood nie” (gesê op 19/9/1983).

“As jy nie meer die moed het om te hervorm nie, dan sterwe jy...” (gesê op 13/8/1987).

Ná sy verkiesing as hoofleier van die Nasionale Party op 28 September 1978 verklaar Botha op die trappies van die Parlementsgebou in Kaapstad dat die “veelvolkige samestelling” van Suid-Afrika ’n erfenis is waarmee daar met “realistiese idealisme” rekening gehou moet word. Hierdie bevolking moet mekaar so aanvaar, respekteer en help dat die rykdom én diversiteit van die land se mense vergroot word (Scholtz, 1988:38). Botha gee dus ’n vertrekpunt en doel vir sy optrede as premier. Latere klanke soos regverdigheid aan almal, die erkenning van die legitieme politieke aspirasies van die hele bevolking en die progressiewe ontwikkeling van vrye politieke instellings is ’n logiese uitvloeisel hiervan (Scholtz, 1988:91). Op hierdie manier kon daar konkrete gestalte gegee word aan die doel van hervorming. Wat opvallend is, is dat Botha sy politieke hervorming op regverdigheid aan almal baseer en daarmee ’n inklusiewe en stabiele, ewolusionêr-verkreë regverdigheid in Suid-Afrika nastreef. Hy aanvaar dus vertrekpunte waaroor hy en gereformeerde kerkleiers sou kon saamstem; maar die tyd sou leer dat hy nie in sy hoedanigheid as regeringsleier en premier, by die volle konsekwensies daarvan sou uitkom nie. In sy hervorming van staatkundige Suid-Afrika sou hy naamlik twee faktore handhaaf wat aan die blankes die finale sê of mag gee en so regverdigheid aan almal in gedrang bring: die behoud van blanke selfbeskikking en die verdeling van politieke mag met die uitsluiting van swart mense, wat by verre die meerderheid van die Suid-Afrikaanse bevolking uitmaak.

Botha se keuse vir hervorming as die metode of beginsel vir politieke verandering geskied grotendeels in die tyd waarin professor JA Heyns as kerkleier te midde van die verandering in die NG Kerk oor apartheid, optree (Botha, 2008:457). Heyns word die moderator van die Algemene Sinode van die NG Kerk in 1986. Sy direkte invloed as ’n lid van die kommissie wat verantwoordelik was vir die stuk *Kerk en Samelewing-1986* (KS-1986), wat met skerp kerklike kritiek op apartheid deur die Algemene Sinode van 1986 aanvaar word, blyk uit 40 paragrawe van die stuk. Paragrawe waarin van sy gepubliseerde standpunte voorkom. Ander lede van die kommissie getuig van Heyns se inisiatief en formulerings in die finalisering van KS-1986 as geheel (Williams, 2006: 196-198; Strauss, 2011:518).

Volgens Heyns sou die NG Kerk nie tot die apartheidkritiese KS-1986 gekom het as dit nie vir die skep van ’n nuwe klimaat deur die *Hervormingsdaggetuienis* van 1980 deur 8 dosente van Stellenbosch en Pretoria was nie. Afgesien daarvan dat hierdie openbare getuienis van 8 individue nie-amptelik die ploegvoer vir kritiek in NG Kerkvergaderings op apartheid in Suid-Afrika getrek het, het dit owerheid en onderdaan vanuit ’n kerklike hoek opgeroep

om die “bestaande orde... te hervorm, sodat aan elke mens (NB) die leefruimte gegun word waarin hy as beeldraer van God tot sy reg... kom”. Volgens *Die Getuienis* moet die herskeppingsgenade van God ontgin word vir die verryking van mekaar in één liggaam van Jesus Christus (*Die Kerkbode*, 5/11/1980: 605; KKA PPV 1375). Interessant genoeg maak PW Botha twee jaar vroeër met sy verkiesing as Eerste Minister gewag van die hele bevolking wat mekaar moet help sodat die geestelike rykdom en diversiteit “van die land vergroot word”. Was sy stelling ’n voorafstem van *Die Getuienis* se Christelik-verantwoorde verryking van mekaar in Suid-Afrika...?

As ’n eietydse gereformeerde teoloog en dogmatikus is Heyns ’n uitgesproke voorstander van hervorming as ’n verantwoorde metode van verandering vir enige saak in die samelewing. Hy bepleit nie net die hervorming van samelewingstrukture nie – vir hom ’n beter woordkeuse as die onpersoonlike “strukturele bekering” – maar ook van die “indiuiduele en sosiale lewe” in die samelewingsverbande. Almal moet as draers van hierdie strukture in gees en gedrag reformeer. Heyns beywer hom vir die hervorming van die hele bestaande orde deur konkrete liefde, menswaardigheid en geregtigheid in groepe, indiuidue en strukture (Heyns, 1989:71-75). ’n Benadering wat ook in KS-1986 weerklink (KS-1986:53) en deur WP Esterhuise – een van agt ondertekenaars van die *Hervormingsdaggetuienis* van 1980 – in ’n nuusmakende publikasie in 1982 gesteun word (Esterhuise, 1982:94).²

Vervolgens ontleed hierdie artikel die hervorming van apartheid in Suid-Afrika in die 1980’s met gevolge vir die hele samelewing: by PW Botha vanuit ’n verklaarde Christelik-politieke benadering³ en by Johan Heyns vanuit ’n kerklike vertrekpunt of ’n Christelike geloofshoek. ’n Soort hervorming wat uit ’n Christelike visie aanvaar dat alles in die skepping met alles saamhang en dat politieke insette en kerklik-Bybelse uitsprake oor etiese aspekte raakvlakke kan hê.

Van sy kant af wou premier Botha ’n positiewe ingesteldheid teenoor kerke of die “kerk” in die algemeen handhaaf⁴ (Scholtz, 1988:102, met ’n Botha-uitspraak op 15/4/1982).

Op sy beurt is die verhouding van die kerk in die algemeen (waaronder die NG Kerk) teenoor staat en politiek by Johan Heyns ’n gereelde besprekingspunt wanneer hy ’n uiteensetting van die struktuur van die “algemene Christelike kerk” gee. In 1977 sê hy dat dit die kerk se verantwoordelikheid teenoor die politiek is om relevante Bybelse beginsels te “verkondig”, maar nie die konkretisering daarvan – die kerk se eie prakties-politieke maaksel – nie. Die Bybel sê volgens Heyns “iets oor alles, maar nie alles oor alles nie”. Daarom het die Bybel ’n boodskap “vir alle fasette van die lewe”. Wat politiek relevant is, is volgens Heyns Bybelse beginsels wat verband hou met sake soos menseregte, vryheid en verantwoordelikheid, medemenslike verhoudinge, reg en geregtigheid, die enkeling en indiuidu, volks- en

² Vgl. Esterhuise, WP. 1982. *Die pad van hervorming. Beskouinge oor die noodsaaklikheid van strukturele hervorming in Suid-Afrika*. Kaapstad: Tafelberg. Van hierdie publikasie en die oorweging van grondige hervorming in Afrikanerkerke hier aan die begin van Botha se bewind is wyd kennis geneem.

³ In 1979 verklaar Botha dat die Republiek van Suid-Afrika ’n Christelike staat is en die Christelike beginsel wil beskerm. “...ons Christelike gesindheid... moet ons hele lewenshouding oorheers.” (Scholtz, 1988:8). Daarom wil ons “Christelike waardes en beskaafde norme... handhaaf (Scholtz, 198:9).

⁴ Ook op hierdie punt sou Botha ’n blaadjie uit die boek van sy mentor, DF Malan, kon neem. Met sy bewindsoorname in 1948 verklaar Malan dat sy Regering die betekenis van die kerk en die Christelike godsdiens erken “sowel as die onmisbaarheid van die Kerk met sy suiwerende en opbouende invloed op die volkslewe” (Malan, 1964:233).

nasiebeskouinge, naaste- en selfliefde (Heyns, 1977:228-229). Sake waarvan daar etlikes in KS-1986 en Heyns se publikasies voorkom (KS-1986:51-62; Heyns, 1977: 220-233; 1989:338-347). Op sy beurt skep Botha se etiese visie oor Suid-Afrika 'n konsensus op talle van hierdie punte omdat die draers daarvan in kerk en politiek dit as Bybelsbegrond beskou (Thom, 1980:353; De Villiers, 1984: 4, 366; Scholtz, 1988:91).

PW Botha en politieke hervorming

In etlike van sy openbare toesprake as premier gee PW Botha strukturele aanwysings van wat hy met politieke hervorming as 'n algemene beginsel vir die Suid-Afrikaanse situasie bedoel.

Uit sy verstaan van politieke hervorming verset Botha hom uitdruklik teen twee niereformatoriese of niehervormende metodes van politieke gedrag: 'n reaksionêre vasklou aan die verlede en 'n rewolusionêre aangryp van verandering wat die situasie sal destabiliseer (Scholtz, 1988:1). Sydelingse opmerkings oor sy eie voorliefdes werp lig op sy redes vir die afwysing van 'n reaksionêre sowel as 'n rewolusionêre benadering. In 1982 verklaar Botha dat hy dikwels die toesprake van “doktor” DF Malan (ou “doktor” soos hulle hom genoem het), die Suid-Afrikaanse Eerste Minister van 1948 tot 1954 wat onder die vaandel van “apartheid” in blank Suid-Afrika aan die bewind gekom het, sowel as die skrywer CJ Langenhoven lees as hy moedeloos is. Drie jaar vroeër voer hy aan dat hy by Malan geleer het dat as hy “om my koers te hou en my doelwit te bereik, die pad móét verlê, sal ek dit doen” (Scholtz, 1988:6). Sy groot held is die laaste president van die Republiek van die Oranje-Vrystaat, MT Steyn, vanaf 1896 tot 1902, wat deur die historikus H Giliomee beskou word as die eerste moderne Afrikaner en, in sy eie tyd, as die Afrikaner van die Afrikaners (Scholtz, 1988:4; Giliomee, sa: 17). Botha breek nie met die verlede van die Afrikaner nie, maar skroom nie om die metode waarmee hy sy koers wil bereik, te verander nie. Solank die verantwoorde algemene koers of doel in die oog bly. In 1985 sê hy dat die hede en die toekoms “onlosmaaklik” deel is van die verlede: “As jy weet waarvandaan jy kom, sal jy... nie in sirkels beweeg nie” (Scholtz, 1988:12).

Op hierdie punt verwerp hy verandering net ter wille van verandering. 'n Verandering moet volgens hom 'n verbetering wees: “Ek glo in hervorming wat rekening hou met dit wat goed en mooi is uit die verlede... wat skep en nie... verwoes nie” (Scholtz, 1988:16).⁵ Die politiek moet doodloopstrate en stagnasie – Malan het daarna verwys as “die dooie hand van die verlede” en Botha stem saam – vermy (De Villiers, 1984:4).

Vir PW Botha is apartheid of, soos Verwoerd dit genoem het, afsonderlike ontwikkeling, 'n veranderbare metode wat aangepas kan word indien die beginsels of konstantes van geregtigheid en die erkenning van die wettige politieke aspirasies en positiewe ontwikkeling van die gemeenskap daarby baat. Hy skroom nie om in die veelbesproke verlede van die Afrikaner vir bruikbare gegewens te delf nie, besef dat 'n beleid tot die vergestaltung van sekere konstantes of onveranderlikes moet lei en dat 'n metode aanpasbaar is en as 'n mens-ontwerpte instrument nie verabsoluteer en so 'n verkeerde waarde moet ontwikkel nie. Dit is 'n werksmetode wat hy ook aan sy mentor, DF Malan, ontleen (Thom, 1980:353). Vir PW Botha is politieke hervorming nie 'n totale breuk met die verlede nie, maar 'n menslik-ontwerpte

⁵ PW Botha maak hiermee opnuut sy band met sy eie volksverlede waar as hy Paul Kruger se laaste boodskap aan sy volk in 1904 aanhaal: “Zoekt in het verledene al het goede en schoone dat daarin te ontdekken valt, vormt daarnaar uw ideaal en beproeft voor de toekomst dat ideaal te verwezenlijken” (Bredell & Grobler, 1947:239).

metode in 'n situasie wat nie bo sy waarde getakseer moet word nie. 'n Metode moet aanpasbaar en eietyds wees. 'n Metode groei uit die verlede en is nie 'n dieper waarde nie maar in diens van 'n waarde(s). Hiervolgens was apartheid vir Botha nie 'n doel op sigself nie, maar 'n "instrument". Dit is uitgedien, ontgroeï en moet hervorm word (Scholtz, 1988:56-57).⁶ In 1979 sê Botha dat die beleid van die Regering sy bestuursprogram is waardeur hy sy beginsels uitvoer. Dit kan in nuwe omstandighede verander (Scholtz, 1988:7). Daarmee gee hy uitdrukking aan politieke hervorming as verantwoorde politieke verandering. Hierdie stelling sou beslis waardering vanuit 'n kerklik-teologiese hoek by Heyns ontlok het. Immers, hervorming vir Heyns is verandering vanuit konstante vertrekpunte en ingestel op verantwoorde resultate.

In 1980 reageer die premier op kritiek dat sy regering die witman in Suid-Afrika uitverkoop. Volgens hom was die Afrikaner die eerste een wat die juk van kolonialisme in Suider-Afrika afgegooi het. Daarom moet hy nie 'n nuwe eeu van onreg⁷ vir ander "minderhede" skep nie. Die Afrikanervolk kan nie in Suid-Afrika bestaan as hy weier om aan ander op 'n "Christelike grondslag die hand te bied nie" (Scholtz, 1988:17).⁸

Drie maande later sluit Botha weer hierby aan:

"Ons moenie die foute teenoor andere maak wat teenoor ons gemaak is nie. Ons moet verhinder dat andere die vinger na ons wys en sê ons is die vertrappers van hul regte. Ons het sterk geword omdat mense ons wou vertrap het." (Scholtz, 1988:18)

Volgens Botha is hervorming 'n proses en nie een vinnige stap nie. Die Afrikaner is 'n beweeglike "volk van hervorming" (Scholtz, 1988:20). Politieke, ekonomiese, sosiale en maatskaplike hervorming in Suid-Afrika kan nie geskei word nie. Die strategie moet wees om die land te versterk – ook teen rewolusionêre faktore. Hervorming is nie onverantwoordelik nie. Hy kies verantwoordelikheid en hervorming (Scholtz, 1988:22). Deur sy strewe na medemenslikheid, geregtigheid, billikheid, vryheid, ewewigtigheid en vrede wil hy aan God se kant wees (De Villiers, 1984:4). Volgens hom sal Suid-Afrika se aanvaarbaarheid bepaal word deur die feit dat daar 'n positiewe, regverdige, billike en beweeglike inhoud in sy beleid opgesluit lê (De Villiers, 1984:366).

Wat hervorming in Suid-Afrika moeiliker maak, is dat "ons nie almal een beskawingspeil het nie". Die Switsers het deur geslagte heen geleer om mekaar te respekteer, te verdra en gemeenskaplike probleme op te los. In Suid-Afrika staan sekere minderheidsgroepe in beskawing en ontwikkeling egter agter en teenoor mekaar. Vanselfsprekend moet beskaafde standaarde gehandhaaf word (De Villiers, 1984: 23,86-89; Scholtz, 1988:65). Dit moet egter nie so hoog en ingewikkeld wees dat die gewone burger nie bykom nie. Alles maak die huidige

⁶ Van Jaarsveld toon aan dat belangrike mikpunte vir 1978 met afsonderlike ontwikkeling soos gevisualiseer deur dr. HF Verwoerd teen 1982 nie verwesenlik is nie en die onderlinge spanning onder die bevolkingsgroepe nie besleg is nie (Van Jaarsveld, 1982:587).

⁷ Botha gebruik hier die bekende titel van 'n boek van oud-president FW Reitz (1844–1934) (Kapp, 2008:925) van die Vrystaat aan die begin van die Anglo-Boereoorlog in 1899. Reitz wyl die eeu van onreg – die 19e eeu – aan die Britse imperialisme onder invloed van 'n "Kapitalisties Jingoïsme" in hulle optrede teen die Boere en Boerepublieke (Reitz, 1899). Botha delf hiermee in sy eie volk se geskiedenis vir 'n bruikbare argument teen Afrikaners wat hulle aan onreg besondig.

⁸ In die Volksraad sê die premier op 17 April 1986 dat hy die Wes-Kaap "jare lank" nie deur swart werkers "wou laat binnedring nie. Nie omdat hy hulle haat nie, maar die gebied wou beskerm teen die sosiale en ekonomiese probleme waarmee hy nou te kampe het" (Scholtz, 1988:7).

regering en die hervorming van die bestaande apartheid met sy ongelykhede en onreg moeiliker (De Villiers, 1984:2).⁹ By die ontvangs van die Riekert- en Wiehahnverslae aan die einde van die 1970's, verslae oor nuwe, gelyke arbeidsverhoudinge, sê Botha dat sy regering in sy aanvaarding daarvan nie die blankes uitverkoop nie, maar ordelike regering en stabiliteit beoog: "Ons wil beweeg langs 'n ewolusionêre en konstitusionele weg". "Ons" wil hervorm (De Villiers, 1984: 71,166,332).

Opgesom, vir PW Botha staan politieke hervorming téénoor 'n vasklou aan die metodes en gestaltes van die verlede. Dit is ook nie rewolusionêre verandering wat spronge maak en die situasie destabiliseer nie. Sy hervorming beoog 'n ewolusionêre, stap-vir-stap of kontinue groei na verbetering. Daarby impliseer Botha dat politieke hervorming moet lei tot die gestaltegewing van algemeen geldende konstantes of beginsels soos geregtigheid en menswaardigheid wat uitgewerk en verwoord word in 'n aanvaarbare doel. 'n Doel wat jou breë politieke raamwerk beskryf en met die man op straat korrespondeer. 'n Doel wat neerslag vind in praktiese politieke maatreëls. Dat Heyns hieroor met Botha saamstem, blyk onder meer uit sy eie standpunte, *Getuienis-1980* en *Kerk en Samelewing 1986* se beklemtoning van geregtigheid en menswaardigheid soos reeds aangedui. Rondom geregtigheid en menswaardigheid kon Botha en Heyns stemgeregtigde burgers en belydende kerklimat – elk vanuit sy eie hoek – met oortuiging verenig en saamneem. Saam was hulle die draers van hierdie hervormde visie in 'n komplekse Suid-Afrikaanse opset.

Die vraag is of PW Botha as 'n selferkende hervormer getrou sou bly aan hierdie vertrekpunte.

PW Botha dryf hervorming

In 'n stuk van die Inligtingsdiens van die Nasionale Party in 1982, ná die wegbreek van die Konserwatiewe Party, verklaar Botha dat hy na drie kernpunte in Suid-Afrika streef: veiligheid en blanke selfbeskikking as waarborge vir orde en vooruitgang in die land, regverdigheid vir ander groepe en ekonomiese vooruitgang en stabiliteit (NP, 1982:21). So 'n situasie moet ewolusionêr groei uit die bestaande orde. 'n Situasie waarin die mense en groepe in Suid-Afrika ekonomies en geografies geïntegreer is en die sogenaamde negatiewe kante van apartheid in 'n proses algaande herroep word. Daarna word die verbod op gemengde huwelike herroep; die verbod op vakbonde vir almal opgehef; instromingsbeheer vir swartes geskrap; soortgelyke identiteitsdokumente vir alle Suid-Afrikaners bo 16 jaar in plaas van "pasboeke" vir swartes, ingestel; eiendomsreg vir swartes in stede toegestaan; en openbare geriewe vir almal oopgestel. Wetlik sou sosiale integrasie op geografies-ekonomiese integrasie volg. Die idee van die Republiek van Suid-Afrika as 'n eenheidstaat met verskillende groepe, kulture en gebruike, word dus versterk (Van Jaarsveld, 1982:585; Grobler, 2007: 194; Kapp, 2008:131). Waaraan hierdie visie van Botha egter mank gaan, is die konsekwensie dat hierdie maatreëls in 'n geheelvisie openlik 'n eenheidstaat en volle politieke regte vir al sy inwoners impliseer. PW Botha wou tot aan die einde blanke selfbeskikking behou ter wille van politieke stabiliteit waarbinne hervorming kan plaasvind en daarom nie op 'n gelyke basis aan swart mense inspraak durf gee in die politieke beheer van Suid-Afrika nie. 'n Oogmerk wat in Heyns *et al.*

⁹ Volgens Botha staan dit in 1984 "vas" dat bruin, swart en Asiër selfs onder apartheid "enorme vordering" gemaak het: ekonomies, professioneel, opvoedkundig en maatskaplik (De Villiers, 1984:62).

se *Kerk en Samelewing 1986* en *1990* sydelings aangeraak word (KS, 1986:19, 33-34, 52, 57,57; KS, 1990:39-40).

Om aan sy beoogde kernpunte uitvoering te gee, sou Botha egter tot 1985 voortgaan met die ontwikkeling van die swart nasionale state. State wat ekonomies en polities satelliete van die Republiek sou bly (De Villiers, 1984:91). Die beweging van die swart bevolking na groot metropolitaanse gebiede soos Pretoria, die Witwatersrand en Vereeniging, Durban-Pinetown, Port Elizabeth-Uitenhage en die Kaapse Skiereiland, sou voortgaan. Botha se Driekamerparlement met 'n kamer vir die blankes, bruin mense en Asiërs het ook nie die politieke toekoms van die miljoene swartes opgelos nie. Hierdie rasgedrewe drie kamers vir die groter getal wittes was "magsdeling sonder magsverlies" (Van Jaarsveld, 1982:579). Blanke selfbeskikking is nie prysgegee nie – 'n begrip waarvan PW Botha nie wou afwyk nie – en die swartes nie geraadpleeg nie (De Villiers, 1984:369; Grobler, 2007:193). Vir Botha was aanvaarding deur die drie groepe van hul Driekamerstelsel die uitdrukking van 'n wil vir stabiliteit, beskaafde waardes, geregtigheid en hervorming. Die eventuele mislukking van hierdie stelsel het egter die gewaarwording dat die beleidsinisiatiewe van die Nasionale Party misluk, versterk en 'n dalende moraal in die Regering tot gevolg gehad (Welsh, 2009:218).

Welsh is van mening dat Botha se hervormings teen 1986–1987 stoom verloor het. Sy persoonlike optrede het toenemend onseker en onvoorspelbaar geword (Welsh, 2009:257,263). In die loop van 1988–1989 kry hy twee aanvalle van beroerte wat tot sy bedanking in 1989 lei (Kapp, 2008:131).

PW Botha se opvolger, FW de Klerk, beweer dat Botha se hervorming nie deel was van 'n "coherent vision of reform" of 'n samehangende geheelprentjie nie. Hierdie gebrek het sy hervormings gestrem (Welsh, 2009:303). De Klerk het vroeg in die 1980's besef dat "groot" of gebiedsapartheid faal. Die koste aan mense en menslike lyding is te hoog. Apartheid kan net deur geweld deurgevoer word en 'n permanente oplossing kan nie op onreg bou nie. Teen 1985 besef De Klerk dat magsdeling deur die hele bevolking onafwendbaar is. Welsh wys egter op Botha se beklemtoning van 'n sleutelrol vir die Staatsveiligheidsraad wat onder hierdie premier ontwikkel in 'n gedugte mag van sekurokrate wat blanke selfbeskikking deur staatsveiligheid wil verseker. Die versekering van staatsveiligheid deur fisiese magte wat 'n veiligheidsnet vir die beleid van apartheid daarstel. Anders gestel, om apartheid met mag deur te voer, word die noodtoestand wat in die 1980's in Suid-Afrika deur die Botha-regering afgekondig is, gekontinueer. Hierdie toestand skets 'n bleek toekoms (Welsh, 2009:267,355).

Welsh beweer dat PW Botha se gebrekkige geheelprentjie aan hulle wat dinge wou verander die indruk gegee het dat druk sal slaag. Hulle moet net daarmee volhard. Hieroor verklaar De Klerk in 1997 dat jy 'n hond se stert nie stukkie vir stukkie afkap nie – Botha se hervorming van apartheid? – maar met een bepalende hou (Welsh, 2009:383-384). Op sy beurt beoog De Klerk 'n algemene demokrasie waarin daar onderhandel word om die oorheersing van een groep uit te skakel. Hy ignoreer Botha se maatstaf van beskaafde standaard. Die ANC is egter nie vir hierdie stuk "apartheid" van De Klerk rondom die erkenning van groepe te vinde nie (Welsh, 2009:355).

Hierdie opmerkings van De Klerk onderstreep die feit dat die breë opvatting onder Nasionaleiste nie was dat hervorming tot die ontwikkeling van 'n nuwe regverdigte situasie lei nie, maar dat dit bloot weg beweeg van apartheid. 'n Begrip wat soms in Botha se formulerings deurslaan: hervorming beteken die geleidelike aftakeling van apartheid. Hierdie verstaan van hervorming koppel dit aan die hervorming in die 1890's toe die *Uitlander-reformers* aan die Rand die Regering van Paul Kruger in die Zuid-Afrikaansche Republiek geopponeer het. Hulle wou toestande verander én het die gewapende Jamesoninval van die Republiek in 1895, ter

ondersteuning, verwelkom (De Klerk, 1975:75¹⁰). Die groot vraag waarvoor PW Botha by kritici in die 1980's te staan gekom het, was nie of sy hervorming tot 'n verbeterde gemeenskap lei nie. Hulle vraag was veel eerder of apartheid in al sy vorme verdwyn en vervang word met 'n staat gebou op die Westers demokratiese regte van die individu en nie van groepe nie. In die humanisties-individualistiese Grondwet van 1996 was daar net een vereiste vir die regte van die individu naamlik dat hy/sy 'n mens – as vreemdeling of landsburger – moet wees. Botha se aandrang op beskaafde standaarde en ontwikkeling is geïgnoreer en die Grondwet van 1996 aan die regte van die individu in 'n eie akte (die volle hoofstuk 2) gekoppel (Kleyn & Viljoen, 1999:253-276).

Hierteenoor verklaar PW Botha in 1985 in Johannesburg dat die destydse Suid-Afrikaanse Grondwet hom verbind aan “verskeie” sake wat syns insiens voldoende waak oor menseregte: die onafhanklikheid van die regbank, gelykheid voor die reg, die bevordering van die geluk en geestelike welsyn “van almal”, die eerbiediging en beskerming van menswaardigheid, lewe, vryheid en eiendom, die bevordering van die selfbeskikkingsreg van alle bevolkingsgroepe “sover moontlik” en private inisiatief en mededinging in die ekonomie (Scholtz, 1988:91). Die verskille tussen die Grondwet van 1996 en Grondwet van die “ou” land bou elk op 'n basiese filosofie: die Grondwet van 1996 bou op die gestolde, byna onaantasbare regte van die individu (vgl. Handves artikels 9,10,12,14,15 ens; Kleyn & Viljoen, 1999:268-269) teenoor die ou Grondwet wat bou op die ontwikkeling van bevolkingsgroepe. Wat Botha betref, ywer hy vir 'n omvattende demokrasie, maar nie 'n swak *laissez-faire*-demokrasie van een mens een stem net een keer wat so dikwels in Afrika voorkom nie (Scholtz, 1988:93). Vroeër steun hy maatreëls wat 'n sterk demokrasie bestendig. In 'n twaalfpuntplan by die Natalse Kongres van die Nasionale Party in 1979 vereenselwig hy hom met veelvolgigheid, vertikale differensiasie, eie konstitusionele strukture vir swart volke, eie skole en gemeenskappe, 'n balans tussen die regte van die gemeenskap en die individu, 'n konstellasië van state met onderlinge ekonomiese afhanklikheid en vrye onderneming (Scholtz, 1988:37-38). Die totaalindruk wat Botha laat, is dat hy kernpilare van apartheid koester, maar oop is vir die ontwikkeling en beter lewensomstandighede vir almal. Dat hy apartheid wil hervorm tot 'n nie-ingekleurde menswaardige stelsel (Welsh, 2009:268). Piet Cillie, die redakteur van die Kaapse *Die Burger*, noem Botha 'n “reluctant rebel”: hy is so liberaal (in sy wegbeweeg van apartheid) as wat hy onder omstandighede kan wees (De Villiers, 1984:115). Cillie verstaan hervorming ook volgens sy eie oortuiging as die vervanging van apartheid met 'n alternatief. In destydse anti-apartheidsterme gestel: jy kan apartheid nie hervorm of verbeter nie, net vervang. Welsh haal vir Brain Pottinger aan: “Botha had shown that he had the wit to identify crises but insufficient wisdom to resolve them...” (Welsh, 2009:268).

'n Gebeurtenis wat lyk asof dit Cillie se stelling bevestig, is Botha se Rubicon-toespraak in Augustus 1985 voor die Natalse Kongres van die Nasionale Party in Durban (Wolvaardt *et al.*, 2010: 328).

Die kongres is voorafgegaan deur verwagtinge vanuit die Regering dat Botha ingrypende veranderings of hervormings aan apartheid sou aankondig. Vanuit die kantoor van die Minister van Buitelandse Sake, Pik Botha, is reëlins getref om so iets na buite, na die media en ander

¹⁰ President MT Steyn van die Republiek van die Oranje-Vrystaat verklaar in sy oorlogsmanifest teen Brittanje op 11 Oktober 1899 dat die Jamesoninval van 1895 deel vorm van Brittanje se “onrecht en schandelijk geweld... gedurige verdrukking en inmenging” teen die Zuid-Afrikaansche Republiek (verbatim in Van der Merwe II, 1921:1-4).

regerings, te kommunikeer. PW Botha het na 'n Romeinse oorsteek van die Rubicon as 'n waterskeiding verwys, maar ten opsigte van genoemde verwagtings slegs bekend gemaak dat sy Regering nou afgesien het van die ontwikkeling van die swart tuislande as 'n meesterplan vir die oplos van die Suid-Afrikaanse vraagstuk. 'n Erkenning van 'n bestaande waarneming dat die Verwoerdiaanse konsep van groot apartheid misluk het (Grobler, 2007: 176-177). Internasionale kritiek van koppigheid en waarskuwings dat ingrypende gevolge vir Suid-Afrika voorlê, het gevolg (Wolvaardt *et al.*, 2010:329). Verdere sanksies is teen die land ingestel en beleggings onttrek (Gobler, 2007:177). Botha wou eenvoudig nie die Rubicon soos bepaal deur radikale teenstanders van apartheid, oorsteek nie. Oor hervorming as 'n plan van "weg met alle apartheid" was hy teensinnig. 'n Oplossing deur apartheid langs 'n weg met aspekte van groot apartheid in te voer, het egter eweneens onmoontlik gelyk. Hoewel hy dit nie so gestel het nie, het Botha syns insiens voor 'n onaanvaarbare rewolusionêre opsie van verandering en die verlaat van beskaafde standaarde te staan gekom.

Wolvaardt en mede-skrywers kom tot die slotsom dat die skade van sy weiering om die Rubicon oor te steek, die mislukking van hierdie poging om die internasionale klimaat vir Suid-Afrika te verbeter, so groot was dat dit Suid-Afrikaanse politici tot die besef gebring het "that new leadership and deep reforms were unavoidable" (Wolvaardt *et al.*, 2010:328). Vanuit sy soort hervorming sou Botha nie die Suid-Afrikaanse probleem oplos nie. Die sterk opponerende kreet was 'n eenheidstaat van gelyke individue waartoe alle bevolkingsgroepe instem (Wolvaardt *et al.*, 2010:331).

In hierdie Suid-Afrikaanse politieke situasie sou JA Heyns as 'n kerklike hervormer optree.

JA Heyns, die kerk en politieke hervorming

Min of meer gelyktydig met PW Botha se termyn as politieke leier, is JA Heyns 'n teologiese professor aan die Universiteit van Pretoria. Synde 'n gereformeerde dogmatikus met 'n Neo-Calvinistiese of Christelik-wysgerige agtergrond (Botha, 2008:457) verbaas dit nie dat Heyns bekendheid verwerf as 'n kerklike voorstander van die hervorming van apartheid nie. Dit is immers eie aan die aard van 'n gereformeerde kerk of van 'n gereformeerde om altyd te reformeer of, soos die spreuk sê: *ecclesia reformata semper reformanda* (Koffeman, 2009:35). Heyns dien as voorsitter van die Algemene Sinode van 1986 van die NG Kerk en as moderator¹¹ tot 1990. As een wat homself vind in die grondgedagtes van die Hervorming ten opsigte van kerk en samelewing, is Heyns voortdurend ingestel op die hervorming van sy eie mense in kerk en samelewing of in die apartheid-Suid-Afrika van die 1980's (Heyns, 1989:71; Williams, 2006: 169, 171,213, 231). Heyns is dus op soek na antwoorde vir sy situasie vanuit die geestelike erfenis van die Hervorming of Reformasie. In sy eie wêreld wou hy nie "verlig" of "verkramp" wees nie, maar verankerd aan Bybelsgetroue beginsels of die *sola scriptura*-uitgangspunt van die Reformasie (Williams, 2006:299; Jonker, 1994:28-29). Soos genoem, is Heyns op 5 November 1980 een van agt akademici van Stellenbosch en Pretoria wat 'n tipies kerklike *Hervormingsdaggetuienis* laat hoor teenoor die stolling van die uitvoering van groot apartheid in Suid-Afrika. Die *Getuienis* berei volgens Heyns die klimaat in die NG Kerk voor om apartheid vanuit die Algemene Sinode te kritiseer en met KS-1986 en -1990 vorendag te kom (*Die Kerkbode*, 5/11/80: 605; KKA PPV 1375).

¹¹ Die term moderator het 'n nie-gereformeerde, anti-hiërargiese oorsprong en betekenis, maar word steeds in die NG Kerk aangewend vir die voorsitter van 'n sinode: 'n gewone of streeksinode en die Algemene Sinode (Strauss, 2010:78).

In antwoord op reaksie oor 'n wye front op *Die Getuienis* brei Heyns op 17 Desember 1980 op hierdie stuk uit (in *Die Kerkbode*, 17/12/1980:792; KKA PPV 1375). Vir hom gaan dit om reformatoriese kerke wat help om die bestaande orde te hervorm. Om gereformeerde kerke wat 'n rol moet speel in die hervorming van die totale samelewing.

Juis daarom versoek *Die Getuienis* die kerke in Suid-Afrika om die staat en samelewing met 'n helder en duidelike getuienis oor “die beloftes en eise van Gods koninkryk” vir die “sosiale werklikheid” te bedien. Hierdie werklikheid is die strukture en verhoudinge in die samelewing. *Die Getuienis* stuur af op die reformatoriese eis dat die hele samelewing onder die heerskappy van die Woord kom. *Die Getuienis* is 'n Skriftuurlike en kerklike boodskap teen die vervreemding en frontvorming van Christene teenoor mekaar wat die verdeeldheid van die kerk aanblaas en die gemeenskap van die “heiliges” tot skande maak (*Die Kerkbode*, 5/11/1980:605; KKA PPV 1375).

In sy toeligtig van die oogmerke van *Die Getuienis* op 17 Desember 1980 sê Heyns dat die kerk profetiese leiding moet gee oor watter van die huidige wette in Suid-Afrika moet bly en watter geskrap moet word. By implikasie gaan dit vir hom – hy verwys nie direk daarna nie – oor hervorming as normgebonde kontinue verandering en groei en nie die rewolusionêre omverwerping of transformasie van die mens en die samelewing nie. Transformasie is die term wat die ANC ná 1994 in Suid-Afrika gepopulariseer het en wat sindsdien geassosieer word met gebrekkige dienslewering en 'n onbevredigende politieke diskoers. Heyns meen dat hervorming die beïnvloeding en gesindheid van individue met hulle inisiatief, krag en dissipline as boustene vir 'n gesonde samelewing, insluit. Die kerk moet die Woord in 'n veelvolkige land, wat vir Heyns 'n geleentheid en nie 'n verleentheid is nie – laat spreek. Die kerke moet besin oor die optimum ontwikkeling van die lewensomstandighede van alle mense en meewerk aan die ruimte om hulle taak as volle mense uit te voer (*Die Kerkbode*, 17/12/1980:792; KKA PPV 1375).

Met sy idee van die ontwikkeling van die lewe en lewensomstandighede van alle mense, verwoord Heyns sy oortuiging dat dit in Suid-Afrika nie net gaan om die hervorming van samelewingstrukture nie, maar ook om die “individuele en sosiale lewe in strukture of samelewingsverbande”. Almal moet saamstem oor reformasie op alle gebiede: die politiek, die ekonomie, die sosiaal-maatskaplike en kerklike lewe. Almal moet bereid wees om die strukture en hulself as die draers daarvan, te reformeer. Heyns praat in hierdie opsig die taal van hervorming waarmee PW Botha ook saamstem.

Daarom benodig reformasie kennis van die gebreke of negatiewes vir reformasie in die situasie. Vir Heyns gaan dit om die hervorming van die bestaande orde met die oog op die vergestaltung van liefde, geregtigheid en menswaardigheid: in strukture, groepe en individue (Heyns, 1989:73-75). Terme waarna Botha ook verwys. Hy toon 'n aanvoeling vir die gebreke wat apartheid in Suid-Afrika teweeggebring het, maar ook vir die realiteit van 'n sekere ongelykheid onder die mense van Suid-Afrika. Nie in hulle formele menswees nie, maar in “Westerse kulturele prestasie en geleenthede”. Volgens hom is dit 'n mite dat alle probleme sal verdwyn as apartheid verdwyn: veral in hierdie Westers gedomineerde samelewing waarvan almal deel is en waarin almal hulle binne die struktuurbeginsels moet laat geld (Williams, 2006:327). Hoewel Heyns ongelykheid onder die inwoners van Suid-Afrika op sy eie manier uitdruk, sou hy en PW Botha hieroor kon saam gesels oor destabiliserende faktore vir Botha se beskaafde standarde in 'n geïntegreerde Suid-Afrikaanse bestel.

Hierdie kant van Heyns het hom as gespreksgenoot in die Suid-Afrikaanse problematiek waarskynlik meer van 'n geesgenoot vir Botha gemaak.

JA Heyns, PW Botha en politieke hervorming

Hierdie steun van Heyns en sy medeouteurs, NG lidmate en Christen-Afrikaners vir die begrip hervorming wat saamval met Botha se aangekondigde strategie van politieke hervorming, gaan nie sonder kritiek van sekere teenstanders van apartheid verby nie. Die radikale Broederkring van predikante in die NG familie beweer dat *Die Getuienis* met sy oproep tot die hervorming van apartheid ooreengekom het met wat volgens hulle PW Botha se verwerplike hervormingspolitiek was. 'n Inisiatief wat net 'n sagter gesig aan apartheid wil gee (*Rand Daily Mail*, 8/11/1980:3; KKA PPV 1317). As JA Heyns later nog 'n inisiatief uit die NG Kerk vir hervorming, *KS-1986* van die Algemene Sinode van die NG Kerk, in die binne- en buiteland verdedig, word hy in internasionale kerklike kringe afgeskryf as die hofpriester en nie-amptelike ambassadeur van die Suid-Afrikaanse Regering. Hyself beskou hom egter as 'n brugbouer op wie getrap word – na binne wanneer hy sy eie mense wil saamneem en na buite as hy probeer om brûe te bou. Vir hom is dit eie aan 'n hervormer (Strauss, 2002:229; Williams, 2006:276). Hy ervaar 'n gebrek aan begrip by buitelandse kerke en instansies, waaronder gereformeerde gelowiges is (Williams, 200:231). Gelowiges van wie hy vanweë hulle gereformeerde inslag meer begrip sou verwag.

Vir Heyns moet elke daad van reformasie, in sy doel, beplanning en uitvoering, aan die eis van geregtigheid voldoen. Dit begin met die aanvaarding van mekaar as mense wat na die beeld van God geskape is en teenoor mekaar gesondig het, maar wat deel aan die soenverdienste van Christus en daarom hulle oortredings teenoor mekaar kan bely. Uit liefde moet mense mekaar die ruimte gun om as volle mense vir God te leef. Almal moet as bevoorregtes ter wille van geregtigheid offer in belang van mekaar. Dit is reg dat die wittes met hulle groter kulturele en akademiese opleiding (en ervaring) in hierdie situasie die inisiatief neem “vir die bepaling van die gestalte van sosiale geregtigheid...”, maar die inhoud van die toekoms lê in 'n onderlinge vennootskap. Raadpleging en beraadslaging is Bybelse eise vir geregtigheid. Hierdie fasette hang “...saam met die algemene ontwikkelingspeil van diegene met wie beraad gevoer word” (Heyns, 1989:73).

Heyns is dus 'n kerklik-teologiese voorstander van hervorming in Suid-Afrika wat sê dat die aanvaarbare in die bestaande behou, maar in 'n nuwe vorm verwerk moet word. Hy beskou reformasie as ewolusionêre groei na 'n beter toekoms waarin liefde, geregtigheid en menswaardigheid in mense en strukture gestalte kry.¹² Om daarby uit te kom, moet dit as konstantes of beginsels volgens Heyns innerlik vestig in die inwoners van die land.¹³ Anders as sommige teenstanders én radikale kritici van apartheid wie se denke oor kerk en samelewing in 'n teoretiese verabsolutering van die gelykheid van die individu en sy regte gestol het, het Heyns 'n oog vir verskille onder die Suid-Afrikaanse bevolking: Botha noem dit verskille in beskaafde standaarde en Heyns ongelykheid in ontwikkeling. Verskille wat Heyns beskou as “verskille in Westerse leefwyse en prestasie”. Verskille wat ná 1994 blyk uit hulle verskil in

¹² Esterhuyse praat vanuit die beginsel van die gelykheid van die individu as hy oordeel dat 'n demokrasie 'n afspraak is wat die samelewing struktureel wil orden om die regte, vryhede en verantwoordelikhede van die burger op die beste manier te verwesenlik. Die beginsel van regverdigheid (vir die gelykheid of gelykwaardigheid én gelyke behandeling van die individu) is volgens Esterhuyse diep gewortel in die demokrasie. Die toepassing van gelykheid beheer konflik, beperk griewe en kontroleer verset (Esterhuyse, 1982:94-95). In sy op die spits dryf van gelykheid oordryf Esterhuyse egter die syns insiens byna idilliese impak van gelykheid.

¹³ 'n Verinnerliking wat stuit op Botha se verwysing na verskille in groepe, kulture en gebruike (Kapp, 2008:131).

waardering van 'n gevestigde infrastruktuur, dienslewering en konstruktewe bydraes tot die gemeenskap. Verskille waaroor onderlinge raadpleging plaasvind om dit in terme van die dominante Westerse kultuur in die land in die politieke beleid te verreken. Agter hierdie raadpleging meen Heyns om die Here God in sy herskeppingsgenade te vind (Heyns, 1989:72-73).

Uit Heyns se houding is dit duidelik dat hy trag om by 'n kerklike aanpak van sake te bly. Hoewel hy met sy kritiek op die Suid-Afrikaanse apartheidsituasie soms huiwer op die snykant van praktiese politiek, gaan dit by Heyns primêr om die kerklike of profeties-etiese kant van sake. Om 'n tipies kerklike aanpak van en grens vir sy insette. Heyns wou ten alle koste 'n profeet van die konsekwensies van die Woord en die gereformeerde kerk in die algemeen bly. Al spreek die Bybel apartheid nie reguit aan nie of sê die Woord syns insiens nie alles oor alles nie. Daarby is dit ondenkbaar dat Heyns met sy verankering in die Bybel en Bybelse waarhede homself sou terugvind in 'n verabsoluteerde humanistiese individualisme. 'n Humanisme wat van die individu in plaas van die God van die Bybel en sy Woord die vertrekpunt vir sy besluite maak en by wie gewaande vryhede soos om self te besluit oor die grense van seks of die lewe,¹⁴ indruis teen die Skrif. Heyns se Westerse leefwyse en prestasie as die legitieme erfenis van sekere inwoners van Suid-Afrika en die effek daarvan op hulle verstaan van die reg, moes op sy minste deel van die agenda oor 'n politieke toekoms vir hulle uitgemaak het. Nie alleen 'n humanistiese verstaan van die regte van die individu nie, maar ook die staatkundige konsekwensies van 'n Christelike lewenshouding kon op die sakelys van raadpleging ná 1994 gewees het. Twee rigtings wat beide erken kon word – vir 'n bevolking waarvan die groot meerderheid uit erkende Christene bestaan en wat in sake soos menswaardigheid en vryheid van assosiasie en godsdiens¹⁵ hande kon vat. In die naweë van PW Botha se aftrede in 1989 en die ontwikkelinge voor en ná 1994, sou 'n verabsoluteerde humanisme in die Suid-Afrikaanse Grondwet van 1996 egter seëvier. Selfs die stem van FW de Klerk wat hervorming as die aftakeling van alle apartheid met 'n erkenning van groepe wou voortsit, het stil geraak.

Die gedeelde nuanses in PW Botha en JA Heyns se grondhoudings as hervormers van apartheid is nie in die breë uitgangspunt van die Suid-Afrikaanse Grondwet van 1996 verskans nie. Dat Heyns Botha vanuit 'n kerklike hoek kon beïnvloed het, blyk uit van sy formulerings. Dat Botha hiervoor ontvanklik was, spruit ook uit sy kerklik-godsdiensige en algemeen-geestelike agtergrond (Scholtz, 1988:8,9,102,112).

Tussen die Algemene Sinodes van 1982 en 1990 was daar etlike gesprekke tussen die staatspresident en die NG Kerk se Kommissie vir Skakeling met die Owerheid. 'n Voorbeeld was 26 Maart 1984 waartydens die NG Kerk se destydse steun vir die die Wet op die Verbod op Gemengde Huwelike aan die owerheid oorgedra is. Die owerheid het egter voortgegaan om hierdie wet te skrap, terwyl die NG Kerk daarna met KS-1986 hieroor met die owerheid eens was (KS-1986:61). By ander geleenthede is sake ook bespreek sonder dat die verslae 'n aanduiding van die betrokkenheid van Heyns gee, en dit selfs ná die Algemene Sinode van 1986 waar hy die voorsitter was (NGK, 1986:595; NGK, 1990:476). Hierdie waarneming verhoed nie dat Heyns en Botha by ander geleenthede op die inisiatief van beide ruggespraak gevoer het nie. Intussen was die standpunte van Botha en Heyns vanweë hulle posisies in die gemeenskap en omrede hulle visie oor die hervorming van apartheid, nuuswaardig en bekend.

¹⁴ Vgl. die bekende artikel 9 van die SA Grondwet van 1996 of die Handves van Regte oor gelykheid met sy talle onBybelse vryhede (Kleyn & Viljoen, 1998:268).

¹⁵ Vgl. artikel 15, 18 ens. van die SA Grondwet van 1996 (Kleyn & Viljoen, 1999:269).

In 1985 het JA Heyns op versoek van PW Botha die inisiatief geneem “om ’n soort teologiese advieskomitee vir president PW Botha te vorm”. Hoewel Heyns destyds nie die amptelike voorvatter in die NG Kerk was nie, wou Botha informeel selfstandige denkers soos Tjaart van der Walt van Potchefstroom, Willie Jonker van Stellenbosch en Heyns se teologiese adviese oor die kwessies wat hom besighou, inwin. ’n Uitnodiging wat tot hierdie manne as persone gekom het en adviese wat tot deurtastende informele gesprekke kon lei (Jonker, 1998:176-178). Botha wou by Heyns hoor hoe hy as ’n hervormingsgesinde teoloog onder Afrikaners dink oor die sake van die dag. Die kontak tussen Botha en Heyns het dus nie net uit amptelike ontmoetings van die NG Kerk se Dagbestuur of Breë Moderatuur met die president bestaan nie, maar ook uit persoonlik gedrewe gesprekke.

JA Heyns se verkiesing as voorsitter van die Algemene Sinode van 1986 het oor ’n wye front nie ongesiens verbygegaan nie. In die openbare pers is sy verkiesing bestempel as ’n betekenisvolle keuse op ’n kritieke tydstip vir die land, die NG Kerk en die Afrikaner. Sy verkiesing is beskou as kerklike steun vir Heyns en die “nuwe” denkrigting wat hy in die NG Kerk verteenwoordig. ’n Afgevaardigde na die Algemene Sinode van 1986 het opgemerk dat die NG Kerk besef dat hy in “hierdie verwarrende dae behoefte het aan ’n teoloog wat duidelike leiding moet gee” (Jonker, 1998:89). Gelet op die ooreenkomste tussen Botha en Heyns, het eersgenoemde met die samestelling van sy teologiese advieskomitee aan hierdie opmerkings oor Heyns gevolg gegee. In geleenthede vir saampraat kon hulle mekaar beïnvloed sonder dat Botha van Heyns ’n epigoon maak en omgekeerd. Beide Botha en Heyns was bekend vir ’n uitgesproke, selfstandige en eerlike benadering. ’n Vooraf kritiese en nydige ingesteldheid by die ondersoeker verhinder egter ’n getroue beeld van hulle wat ondersoek, geweeg en weergegee word: vandaar die ongevoelige verwysing na Heyns as die hofnar van die Suid-Afrikaanse Regering.

Slot

PW Botha en JA Heyns was twee inisieerders van die hervorming van apartheid, maar uit verskillende hoeke met verskillende bydraes. Oor die aard van hervorming as ’n metode het hulle soms verskil in bewoording, maar saamgestem in die verstaan van die oorhoofse begrip. Hervorming in enige fasie van die samelewing of menslike lewe moet lei tot ewolusionêre verandering en gestabiliseerde of bestendige verbetering. Gestabiliseerde verbetering wat moontlik is omdat die verandering wat daartoe lei stap vir stap of stabiliserend uitgevoer of aangepak word. Omdat die gemeenskap geestelik-kultureel of innerlik ingroei in die waardes waarop die verbetering berus of funksioneer. Of omdat die volgende stap berus op ’n innerlik aanvaarde en geestelik bemeesterde vorige stap. Botha en Heyns het hulle verset teen ’n rewolusionêre verandering of ’n reaksionêre optrede wat vashaak by die verlede en dit wil herhaal of kontinueer. Van beide van hierdie twee rigtings is daar eksponente in Suid-Afrika.

In sy aanpak van die hervorming van apartheid het ’n samehangende geheelprentjie by Botha ontbreek. Hy het ook nie uitvoerig aandag gegee aan die skep van gedeelde “beskaafde” standaarde as grondliggend vir ’n demokratiese eenheidstaat nie. Sy vashou aan die behoud van blanke selfbeskikking op rassegronde in ’n proses van geen magsdeling met die blankes nie het afgestuur op eindelose spanning onder die bevolking van die Republiek. ’n Geïntegreerde maar veelvolkige gemeenskap in byna elke opsig (ekonomies, sosiaal, polities ens.) wat blanke selfbeskikking as ’n *Fremdkörper* of uitsondering in hulle midde aanvaar, was in die heersende klimaat nie bestaanbaar of moontlik nie. Aan die ander kant was ’n ewolusionêre ingroei van die hele bevolking in ’n behoorlike en stabiele funksionering van ’n demokratiese regstaat in

die Westerse sin van die woord, in 'n lewe waarin die beginsels van die Grondwet van 1996 ook in hulle harte weerklank gevind het en so gekontinueer is, 'n saak wat om meer aandag gevra het. Aandag wat so 'n regstaat as gevolg van 'n gebrek aan tyd en ervaring nie beskore was nie.

Gebeure rondom PW Botha se Rubicon toespraak het aangedui dat tyd hom ingehaal het. Sy gesondheid sou hom in 1989 noop om uit tree. JA Heyns kon voortgaan met sy kerklike insette in die politiek, maar sy stem is deur die sluipmoord op hom op 5 November 1994 (Botha, 2008:458) stilgemaak.¹⁶

BIBLIOGRAFIE

- Botha, WJ. 2008. Heyns, Johan Adam. In: Gaum, F. (hoofredakteur). *Christelike Kernensiklopedie*. Wellington: Lux Verbi, pp. 457-458.
- De Klerk, WA. 1975. *The Puritans in Africa, a story of Afrikanerdom*. London: Collings.
- De Villiers, Dirk & Johanna. 1984. PW. Kaapstad: Tafelberg.
- Die Kerkbode*, 5/11/1980; 17/12/1980.
- Esterhuysen, WP. 1982. *Die pad van hervorming. Beskouinge oor die noodsaaklikheid van strukturele hervorming in Suid-Afrika*. Kaapstad: Tafelberg.
- Giliomee, H. sa. "'n Ideale gemenebes in Afrika-omstandighede'". *Die Vrystaatse Republiek 1854-1900*. Sl:sn.
- Grobler, J. 2007. *Uitdaging en antwoord – 'n vars perspektief op die evolusie van die Afrikaners*. Pretoria: Grourie.
- Heyns, JA. 1977. *Die Kerk*. Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- Heyns, JA. 1989. *Teologiese Etiek 2/2. Sosiale Etiek*. Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- Jonker, WD. 1998. *Selfs die kerk kan verander*. Kaapstad: Tafelberg.
- Kapp, PH. 2008. Botha, Pieter Willem (PW). Gaum, F. (hoofredakteur), *Christelike Kernensiklopedie*. Wellington: Lux Verbi, pp. 130-131.
- Kerk en Samelewing-1986 (KS). 'n Getuienis van die Ned Geref Kerk. Bloemfontein: Pro Christo.
- Kerk en Samelewing-1990 (KS). 'n Getuienis van die Ned Geref Kerk. Bloemfontein: Pro Christo.
- Kleyn, D & Viljoen, F. 1999. *Beginnersgids vir regstudente*. Kenwyn: Juta.
- Koffeman, L. 2009. *Het goed recht van de kerk*. Kampen: Kok.
- Malan, MPA. 1964. *Die Nasionale Party van Suid-Afrika 1914-1964. Sy stryd en prestasies*. Elsiesrivier: Nasionale Handelsdrukkery.
- Nasionale Party (NP) 1982. *Inligtingsdiens*. Goodwood: Nasionale Boekdrukkery.
- NG Kerk 1986. *Handelinge van die Algemene Sinode*. sl:sn.
- NG Kerk 1990. *Handelinge van die Algemene Sinode*. sl:sn.
- Rand Daily Mail*, 8/11/1980, 3.
- Reitz, FW. s.a.. *Een eeuw van onrecht op last van den Staatsecretaris der Zuid-Afrikaansche Republiek*. Kaapstad: HAUM V/A Jac Dusseau en Co.
- Scholtz, JJJ. 1988. *Vegter en hervormer – grepe uit die toesprake van P.W. Botha*. Johannesburg: Perskor.
- Strauss, PJ. 2002. Die NG Kerk en sy ekumeniese bande. In Hofmeyr, H. (red). *Moeisame pad na vernuwung*. Bloemfontein: Barnabas, pp. 181-241.
- Strauss, PJ. 2010. *Kerk en orde vandag*. Bloemfontein: Sunmedia.
- Strauss, PJ. 2011. Kerk en samelewing in die dokumente 'Kerk en samelewing' na 25 jaar. *Ned Geref Teologiese Tydskrif*, 52/3 en 4: 511-520.
- Thom, HB. 1980. *D.F. Malan*. Kaapstad: Tafelberg.
- Van der Merwe, NJ. 1921, *Marthinus Theunis Steyn II*. Bloemfontein: Nasionale Pers.
- Van Jaarsveld, FA. 1982, *Van Van Riebeeck tot P.W. Botha*. Johannesburg: Perskor.

¹⁶ Wolvaardt *et al.* 2010:328 beweer dat die skadelike gevolge van sy Rubicon toespraak daarop gedui het dat PW Botha sy posisie moes afstaan: "... it helped South African politicians realise that new leadership and deep reforms were unavoidable".

- Van Rooyen, JJ. 1976. *P.W. Botha – 40 jaar*. Kaapstad: Nasionale Boekdrukkery.
- Welsh, D. 2009. *The rise and fall of apartheid*. Johannesburg: Jonathan Ball.
- Williams, HH. 2006. *J.A. Heyns en die Ned Geref Kerk en apartheid*. Bloemfontein: Universiteit van die Vrystaat, Ongepubliseerde D Th-proefskrif.
- Wolvaardt, P, Wheeler, T & Scholtz, W. 2010. *From Verwoerd to Mandela – South African diplomats remember*. S.I.:Crink ondersteun deur Brenthurst.